

Beynəlxalq iqtisadiyyat kafedrası

Hazırladı: Əhliman Abbasov

Qeyd: Bu leksiya materialı Frederick P.Stutz və Barney Warf tərəfindən yazılmış “World Economy” dərslisi əsasında UNEC-in Beynəlxalq İqtisadiyyat kafedrasının müəllimi Əhliman Abbasov tərəfindən universitetin tələbələri üçün hazırlanmışdır.

Dünya iqtisadiyyatı fənni

III Mövzu – Dünya əhalisi və onun inkişaf xüsusiyyətləri

III BÖLMƏNİN MƏQSƏDLƏRİ

- Əhalinin dünya üzrə paylanmasını təsvir etmək;
- Əhali dəyişikliyinə iqtisadi səbəb və nəticələrini şərh etmək;
- Maltusun nəzəriyyəsinin arqumentlərini, onun yetərsiz tərəflərini şərh etmək;
- Əhalinin başlıca demoqrafik və iqtisadi xarakteristikasını şərh etmək;
- Demoqrafik Ke.id nəzəriyyəsinə izah etmək;
- “Uşaq bumu”nu və onun təsirlərini müzakirə etmək;
- İqtisadi miqrasiyanı anlatmaq.

Qlobal əhali paylanması

Dünya üzərində əhali müxtəlif coğrafi bölgələr üzrə qeyri bərabər paylanmışdır. Dünya əhalisinin əksər hissəsi sahil bölgələrdə və böyük çay sistemlərinin yataqlarında məskunlaşmışlar. Şərqi Asiya, Cənubi Asiya, Avropa, ABŞ-ın şərqi və Kanada əhalinin ən çox məskunlaşdığı bölgələrdəndir. Eyni zamanda, Cənub-Şərqi Asiya, Latın Amerikası, Afrika və ABŞ-ın Sakit Okean sahilində də əhalinin sıx məskunlaşdığı mərkəzlərə rast gəlmək mümkündür. Əhali sayına görə ilk on ölkə siyahısında olan Çin, Hindistan, İndoneziya, Yaponiya, Banqladeş, Pakistan Şərqi, Cənubi və Cənub-Şərqi Asiya bölgəsində yerləşərək dünya əhalisinin 60 faizinə yaxınını təşkil edirlər. Dünya üzrə 200-dən çox ölkədən 10 ölkə dünya üzrə əhalinin 2/3-ni təşkil edirlər. Beş ölkədə - Çin, Hindistan, ABŞ, İndoneziya və Braziliya- isə dünya əhalisinin yarısı cəmləşib. Çin ən çox əhaliyə sahib olan ölkədir. Hindistan isə ikinci sıradadır, lakin yaxın 30 ildə Hindistanın əhali sayının Çini ötəcəyi proqnozlaşdırılır. İndoneziya ən çox əhalisi olan müsəlman ölkəsidir: 243 milyon. Braziliya (201

mln), Pakistan (184 mln), Banqladeş, Nigeriya, Rusiya, Yaponiya, Meksika əhalisi 100 milyondan çox ölkələr sırasına daxildir.

Əhali sıxlığı

Əhali sıxlığı- bir vahid əraziyə (1 km² ya 1 mil²) düşən əhali sayını ifadə edən anlayışdır. Çox kiçik ərazili ölkələri çıxmaq şərtilə, Banqladeş ən böyük sıxlığın müşahidə olunduğu ölkədir. 10 ən sıx ölkədən 3-ü – Hollandiya, Yaponiya, Belçika- inkişaf etmiş ölkələrdir, 3-ü isə yeni sənayeləşən ölkələrdir – Cənubi Koreya, Tayvan, İsrail. Digərləri isə inkişaf etməkdə olan ölkələrdir. Bu fakt bizə inkişaf səviyyəsi və əhali sıxlığı arasında əlaqə olmadığını göstərir.

Geniş yayılan fikrin əksinə olaraq, heç də bütün sıx məskunlaşmış ölkələr kasıb ölkələr deyil. Əksinə, Saxara Afrikasında ölkələrdə sıxlıq aşağıdır. Sinqapur və Hollandiya ərazinin az, əhalinin çox olmasına baxmayaraq, yüksək inkişaf tempi göstərilir. Həmin ölkələrin tarixi inkişaf prosesi, müasir dünya sistemindəki yeri, dövlət idarəçilikləri, tarixi ticarət münasibətləri və coğrafi mövqeyi onların inkişaf səviyyələrini müəyyən etmişdir.

ABŞ və Kanada isə yüksək əhali sayına malik olsalar da, əhalinin seyrək məskunlaşdığı ölkələrdəndirlər.

Əhali sıxlığına təsir edən amillər

Əhali sıxlığına təsir edən amillərdən biri ətraf mühit şəraitidir. İnsanlar daha çox sahillərdə, subtropik iqlim şəraitində, çay dərələrində məskunlaşıblar. Əkinçiliyə yararsız olan bölgələrdə əhali sıxlığı azdır (məsələn, Sahara). Çox soyuq bölgələrdə əhali sıxlığı aşağıdır- Rusiya, Kanada, Skandinaviya ölkələri. Lakin əhali sıxlığını təkcə iqlim və təbii şərait kimi sadə amillərin aspektindən izah etmək doğru deyil. Ölkələrdəki iqtisadi və siyasi sistemlərdə əhali sıxlığını müəyyən edən faktorlardır. İqtisadi imkanlar inkişaf etmiş ölkələrdə əhali sıxlığının artımına səbəb olur. İqtisadi mühit (məsələn vergi siyasəti), müharibələr, miqrasiya, təbii artım tempi kimi amillər də əhali sıxlığına təsir göstərən amillərdir. Eyni zamanda, ölkələrin tarixi inkişafı da əhali sıxlığına və paylanmasına təsir göstərən amildir (Sənayeləşmənin Şimali Amerika və Avropada əhali sayına təsiri; Çində tarixən formalaşan kənd təsərrüfatı ənənəsi, irriqasiya infrastrukturu, sosial sistemin yüksək əhali sayına olan təsirləri; müstəmləkə sisteminin də inkişafdan qalmış ölkələrdə əhali paylanmasına təsiri).

Əhali sayında dəyişmə

Dünya əhalisinin sürətli artımı son dövrlər ortaya çıxan məvhumdur. Dünya əhalisinin sayı bir milyarda yalnız 1850-ci ildə çatmışdır. Lakin cəmi 80 il sonra (1850-1930) dünya əhalisi daha bir milyard, 30 il sonra (1931-1960) daha bir milyard, 16 il sonra (1960-1976) daha bir milyard, 11 il (1976-1987) sonra daha bir milyard, növbəti 12 (1987-1999) ildə isə daha bir milyard artaraq 1999-cu ildə 6 milyard olmuşdur.

Dünya əhalisinin artımı əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrin hesabındadır. Afrika qitələr arasında ən böyük artım tempinə sahibdir. 2008-ci ildə Afrikada əhali artımı 2.4 faiz təşkil edirdi. Malavi isə dünyada əhalisi ən böyük artım tempinə malik ölkədir: 3.2 faiz. BMT 2050-ci ildə dünya əhalisinin 9 milyard olacağını proqnozlaşdırır. Və bu artım təxminən bütövlükdə inkişaf etmiş ölkələrin hesabına olacaq. Daha çox əhali sayına malik olduğundan artımın mütləq sayı Asiyada daha çox olacaq. 2010-cu ildə dünya əhalisinin 80 faizi inkişaf etməkdə olan ölkələrə aid idisə, 2050-ci ildə dünya əhalisinin 90 faizinin inkişaf etmiş ölkələrin payına düşəcəyi gözlənilir.

Ölkə yaxud da region üçün təbii artımın səviyyəsi doğulanlarla ölənlərin fərqinə bərabərdir. Doğum və ölümlə yanaşı əhali dəyişməsinə təsir göstərən üçüncü amil də miqrasiyadır. Beləliklə, ölkə və ya region üçün əhali dəyişməsinə belə ifadə etmək mümkündür:

Əhali dəyişməsi= Doğulanlar- Ölənlər + İmmiqrasiya – Emiqrasiya

Doğulanlar – Ölənlər= Xalis Təbii Artım

İmmiqrasiya – Emiqrasiya= Xalis Miqrasiya Səviyyəsi

Əhali Dəyişməsi= Xalis Təbii Artım + Xalis Miqrasiya Səviyyəsi

Doğum səviyyəsi hər ildə 1000 nəfərə düşən uşaq doğumu sayını ölçür. Ölüm səviyyəsi isə hər ildə 1000 nəfərə düşən ölüm sayını ölçür. Məsələn, ABŞ-da 2010-da doğum səviyyəsi 14, ölüm səviyyəsi isə 8 idi. Təbii artım səviyyəsi beləliklə 6 idi (hər 1000 nəfərə 6 nəfər artım). Bu da 0.6 faiz təbii artım səviyyəsi demək idi.

Maltus nəzəriyyəsi

Brintaniyalı Tomas Robert Maltus əhali artımını və onun doğuracağı nəticələr üzərində çalışan ilk sosial sahə alimlərindədir. Britaniyada yüksək əhali artımından narahat olan Maltus öz fikirlərini sənayə inqilabının ilkin dövrlərində, 1798-ci ildə dərc olunan kitabında (Əhali Artımın Prinsipləri

barədə Esse) ifadə etmişdir. Maltus ərzaq istehsalının sürətinin əhali artımının sürətindən çox aşağı olduğunu qeyd edirdi. Maltus ərzaq istehsalının ədədi silsilə ilə artdığını iddia edirdi. Yəni ərzağın artımı daimi olaraq eyni miqdarda baş verir. Maltus eyni zamanda ərzaq istehsalında daha pessimist gözlənti kimi isə azalan marjinal faydalar prinsipinin də ortaya çıxdığını müdafiə edirdi. Yəni, istehsalı genişləndirmək üçün təsərrüfatçılar yeni əkin sahələri, yeni istehsal vasitələri əldə edə bilirlər. Lakin hər növbəti dövrdəki ərzaq artımı bir öncəki dövrdən daha aşağı səviyyədə müəyyənləşir.

Beləliklə, Maltus iddia edir ki, ədədi silsilə ilə artan, hətta azalan marjinal faydaların ortaya çıxma biləcəyi ərzaq artımı həndəsi silsilə ilə artan əhalinin ehtiyaclarını qarşılaya bilməz. Yəni müəyyən bir müddətdən sonra əhali sayı ərzaq ehtiyatından daha çox olacaq, və əhali artımı aclıqla nəticələnəcək. Beləliklə, Maltus Yer Kürəsinin əksər problemlərinin səbəbi kimi əhali artımını göstərirdi. Daha sonralar Ondan təsirlənən başqa nəzəriyyəçilər də cinayət səviyyəsindən qeyri-adi ictimai davranışlara qədər ictimai problemləri əhali artımı ilə izah etməyə çalışmışlar.

Baxmayaraq ki, Maltusun nəzəriyyəsi 19-cu əsrin sonlarında populyar nəzəriyyə olmuşdur, bir çoxları onun əhali artımı və nəticədə geniş yayılacaq aclıq konsepsiyasını doğru hesab etmirdilər. 19-cu əsrdə sənaye inqilabının gətirdiyi dəyişikliklərdən ərzaq təklifi artmış, qiymətlər aşağı düşmüş, aclıq və az qidalanma artıq Avropada aradan qalxmışdı. 20-ci əsrin əvvəllərində artıq Maltus nəzəriyyəsi ciddi qəbul olunmurdu.

Təndiqçiləri Maltusun öz nəzəriyyəsini irəli sürərkən üç məqamda yanıldığını qeyd edirlər. İlk olaraq o, Sənaye İnqilabı və onun gətirəcəyi məhsuldarlıq artımını proqnozlaşdırma bilməmişdi. Sənaye inqilabının ortaya çıxardığı yüksək məhsuldarlıq nəticəsində ərzaq istehsalı səviyyəsi artıq əhali artımının səviyyəsini üstələmişdi. İkincisi, Maltus Şimali Amerikada, Avstraliyada, Argentinada kəşf olunan yeni torpaqlarda yeni münbit sahələrin əkin sahələrinə çevrilməsi, və bunun da dünya taxıl ehtiyatının artımına təsir göstərəcəyini nəzərə ala bilməmişdi. Üçüncüsü, və ən əhəmiyyətli məqamlarda biri də Maltus əhali artımını təbii amil hesab edirdi və bunun daima artan temple baş verəcəyini düşünürdü. Lakin Sənaye İnqilabı illərində doğum səviyyəsi aşağı düşməyə başladı. Növbəti periodlarda da Avropa qitəsində təbi artım səviyyəsi azalan xəttlə davam etdi. Beləliklə, doğum səviyyəsi Maltusun düşündüyü kimi təbii-bioloji yox, sosial bir fenomen olduğu ortaya çıxdı. 1960-cı illərdə dünya əhali 2.6 faizdən yuxarı artım səviyyə nümayiş etdirməyə başladığında Maltusun fikirlər Neo-Maltusçu nəzəriyyə adı altında canlanmağa başladı. Neo-Maltusçular Maltusun bir neçə məsələdə yanlış olduğunu qəbul etməklə yanaşı, onun proqnozlarının qısa dövrdə olmasa da uzun dövrdə doğru olduğunu iddia edirdilər.

Demoqrafik Keçid Nəzəriyyəsi

1950-ci illərdə Amerikalı demoqraflar tərəfindən formalaşdırılan Demoqrafik keçid nəzəriyyəsi demoqrafik problemləri izah etmək baxımından Maltus nəzəriyyəsinin önəmli alternativlərindən biridir. Bu nəzəriyyə cəmiyyət üçün əhalinin artımını, doğum səviyyəsini, ölüm səviyyəsini müxtəlif periodlar üzrə modelləşdirir. Bu nəzəriyyə Qərbi Avropa və Şimali Amerikanın keçdiyi tarixi inkişaf dövrlərinə əsasən formalaşdırılmışdır. Bu nəzəriyyə cəmiyyətlərin kasıb, aqrar mərhələdən yüksək sənayeləşmiş, zəngin mərhələyə keçid periodundan doğum səviyyəsinin, ölüm səviyyəsinin, təbii artımın necə dəyişdiyini göstərir.

Demoqrafik keçid nəzəriyyəsi demoqrafik mənzərədəki dəyişikliyi cəmiyyətin 4 inkişaf mərhələsi kontekstində təqdim edir.

1. Sənayeləşmədən öncəki mərhələ

Ənənəvi, sənayeləşməmiş və aqrar istiqamətə əsaslanan iqtisadiyyata malik bu cəmiyyətlərdə doğum səviyyəsi çox yüksəkdir və geniş ailələr xarakterikdir. Məsələn, Ruanda kimi kasıb ölkələrdə ailə fərdlərinin sayı çox yüksəkdir. Doğum səviyyəsinin xəritəsini nəzərdən keçirsək Afrika və Orta Şərqi yoxsul cəmiyyətlərində yüksək doğum səviyyəsini görə bilərik. Xəritədən Şimali Amerika, Rusiya, Yaponiya, Avstraliya, Yeni Zelandiyada isə bunlardan fərqli olaraq aşağı doğum səviyyəsini müşahidə edə bilərik. Yüksək doğum səviyyəsi müşahidə olunan cəmiyyətlərdə, gənc əhali və yaşı 18-dən aşağı olanlar üstünlük təşkil edirlər.

Bununla yanaşı bu mərhələdəki cəmiyyətlərdə ölüm səviyyəsi də yüksəkdir. Yəni həm də aşağı ömür səviyyəsi xarakterikdir. Düzgün qidalanmanın olmaması, içməli su və digər sanitariya problemlər, yolxucu xəstəliklər bu yüksək ölüm səviyyəsinin səbəbləridir. Dünyada ölüm səviyyəsini əks etdirən xəritə görə bilərik ki, ölüm səviyyəsi yoxsul cəmiyyətlərdə zəngin cəmiyyətlərdən fərqli olaraq yüksək həddədir. Ən yüksək ölüm səviyyəsi, və nəticəsində ən aşağı ömür səviyyəsi Sub-Sahara Afrikasında, Əfqanıstan, Pakistan, Banqladeş, Rusiya, mərkəzi Asiya ölkələrində müşahidə olunur. İnkişaf etmiş ölkələr, və eyni zamanda, Çin, Hindistan, Latın Amerikasında aşağı doğum həddi müşahidə edilir.

Bu ənənəvi, sənayeləşmədən öncəki cəmiyyətlərdə yüksək doğum həddinin olmasına baxmayaraq, yüksək ölüm həddi təbii artımın aşağı səviyyəsinə səbəb olur.

2. İlkin sənaye cəmiyyətləri

Bu ilkin sənaye dövrü şəhər yerlərində yeni fabriklərin formalaşdırılması və istehsalatda iş yerlərinin artımı ilə xarakterizə olunur. Bu mərhələyə Maltusun dövründəki Britaniyanı, 19-cu əsrin əvvəllərindəki ABŞ-ı, və günümüzdə bəzi inkişafa olan ölkələri (məsələn Meksika və Filippin) göstərmək olar.

İlkin sənaye cəmiyyətlərində də öncəki mərhələdə olduğu kimi yüksək doğum səviyyəsi xarakterikdir. Fərqlilik isə ölüm səviyyəsinin azalmasında, nəticədə ömür səviyyəsinin uzanmasındadır. Ölüm səviyyəsindəki azalmasını sənayeləşmənin bu ilkin mərhələsində səhiyyənin daha təkmilləşməsi ilə izah edə bilərik. Lakin, tarixi faktlar ilkin sənaye dövrlərində xəstəxanaların pis vəziyyətdə olmasını, geniş yayılan yolxucu xəstəliklərin vaksinlərinin 20-ci əsrin 20-ci illərindən sonra kəşf olunduğunu göstərir. Bu baxımdan bu mərhələdəki bolluğun gətirdiyi daha yaxşı qidalanmanı, həyat standartlarının daha yaxşılaşmasını ölüm səviyyəsinin aşağı düşməsi və ömür səviyyəsinin uzanmasının səbəbi kimi göstərmək daha doğru olardı.

İlkin sənaye cəmiyyətlərində yüksək doğum səviyyəsi şəraitində ölüm səviyyəsinin aşağı düşməsi, yüksək təbii artımla nəticələnmişdir.

3. Yetkin sənaye cəmiyyəti

Bu dövrdə səhiyyə şəraitinin təkmilləşməsi, həyat standartlarının yüksəlməsi, qidalanma səviyyəsi və keyfiyyətinin yaxşılaşması nəticəsində ölüm səviyyəsi azalır. Lakin, bununla yanaşı bu mərhələdəki cəmiyyətlərdə aşağı doğum səviyyəsi müşahidə olunur. Bu mərhələdəki urbanizasiya, sənayeləşmə səviyyəsi, qadının cəmiyyətdəki rolunun dəyişməsi və digər səbəblər doğum səviyyəsinin azalmasına səbəb olan amillərdir. Tarixən, ilk olaraq Qərbi Avropada, daha sonra Şimali Amerikada, və sonra Yaponiyada və Avropanın digər hissələrində doğum səviyyəsi azalmağa başlamışdır. Bu mərhələdə ölüm səviyyəsinin aşağı olması, doğum səviyyəsinin isə azalmağa başlaması fonunda əhali artımı da müşahidə olunur.

4. Post-sənaye cəmiyyəti

Demoqrafik keçid nəzəriyyəsində dördüncü mərhələ zəngin və yüksək urbanizasiya səviyyəsinə malik post sənaye cəmiyyətlərini təsvir edilir. Bu mərhələyə, Avropa, Yaponiya, Şimali Amerikda olduğu kimi, çox aşağı ölüm səviyyəsi və yüksək ömür səviyyəsi səciyyəvidir. Sıraladığımız

cəmiyyətlərin bugünkü reallığında olduğu kimi, doğum səviyyəsi getdikcə azalmağa, ailələrin miqyası kiçilməyə başlayır, hətta bəzi insanlar uşaqsız ailələrə üstünlük verirlər. Bu səbəblərdəndir ki qarşıdakı 50 ildə Yaponiya əhalisinin 30 faiz azalacağı proqnozlaşdırılır. Bu mərhələdəki cəmiyyətlərə yaşlıların sayının çoxluğu, orta yaş həddinin yüksəkliyi, uşaqların isə azlığı xarakterikdir. Əhali azalmasının ya da çox aşağı əhali artımının müşahidə olunduğu bu cəmiyyətlərdə bəzən dövlətlər doğum səviyyəsinin artımına təsir etmək üçün kampaniyalar və stimullaşdırıcı siyasətlər müəyyən edirlər.

Görüldüyü kimi Demografik keçid nəzəriyyəsi və Maltus nəzəriyyəsinin fərziyyə və nəticələri fərqlidir. Maltus nəzəriyyəsi doğum səviyyəsini təbii-bioloji faktor kimi nəzərə alır. Demografik keçid nəzəriyyəsində isə doğum səviyyəsi birbaşa sosial (iqtisadi, siyasi, mədəni) şərtlərdən təsirlənir.

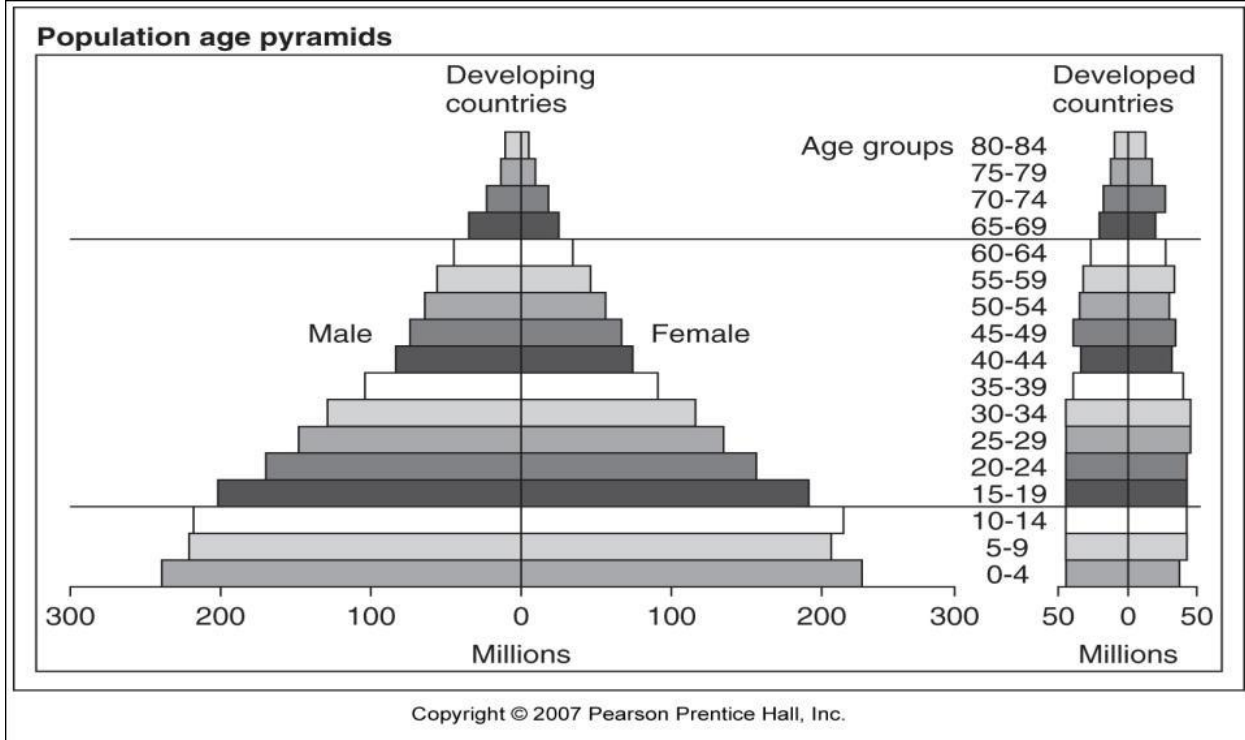
Maltus dünya əhalisinin daim yüksələn xətlə artımını proqnozlaşdırırdı. Demografik keçid nəzəriyyəsi isə dünya əhalisinin tədricən azalacağını qeyd edir. Bu fikirə dəstək olaraq qeyd edilməlidir ki, 1960-cı ildə dünyada əhali artımı 2.6 faizə qalxmışdır. 1990-cı ildə artım 1.7 faiz, 2010-cu ildə isə 1.2 faiz olmuşdur.

Demografik keçid nəzəriyyəsinə tənqidi yanaşmalar

Əsas tənqid ondan ibarətdir ki, bu nəzəriyyə Avropa, Şimali Amerika, Yaponiyanın tarixi demografik inkişaf xüsusiyyətlərini öyrənərək, eyni təcrübənin digər ölkələrdə də yaşanacağını iddia edir. Tənqidçilər, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə də Qərb cəmiyyətlərinin bu inkişaf yolunun və hər perioddakı qeyd olunan səciyyəvi cəhətlərin təkrarlanacağını əminliklə qeyd edilməsinin yanlış olduğunu hesab edirlər. Onlar müstəmləkəçilik və digər faktorların təsiriylə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin Qərb ölkələrindən bir xeyli fərqli cəhətlərinin olduğuna diqqət çəkirlər.

Əhalinin strukturu

Şəkil 1. İEO və İEÖ-də əhalinin yaş və cins strukturunu göstərən yaş piramidası.



Əhali piramidasının oturacağı ən gənc, təpəsi isə ən yaşlı əhalini ifadə edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə yüksək doğum səviyyəsi, gənc əhalinin çoxluğu və aşağı orta yaş, yaşlı əhalinin aşağı səviyyəsi müşahidə olunduğundan bu ölkələrin yaş piramidası üçbucaq formasındadır. Bu ölkələrdə təbii artımın yüksək səviyyəsi müşahidə olunur.

İqtisadi olaraq inkişaf etmiş ölkələrdə isə əhalinin aşağı artım səviyyəsi səciyyəvidir. Bu ölkələr üçün yaş piramidası azalan doğum və ölüm səviyyəsini təqdim edir. Aşağı doğum səviyyəsi inkişaf etmiş ölkələr üçün olan piramidanın oturacaq hissəsinin kiçikliyindən görsənir. İnkişaf etmiş ölkələrdə bir qayda olaraq ömür müddəti uzun, doğum səviyyəsi isə aşağı olduğundan, orta yaş yuxarıdır və başqa sözlə bu həmin cəmiyyətlərin yaşlanmasına səbəb olur.

Miqrasiya

Miqrasiyanın səbəbləri

Miqrasiya daimi yaşayış yerinin dəyişilməsilə nəticələnən insan köçüdür. Əksərən insanlar iqtisadi səbəblərə görə köç edirlər. Belə ki, onlar iş əldə etmək, daha yüksək əmək haqqı əldə etmək, kasıblıqdan, aşağı həyat səviyyəsindən və çətin siyasi mühitdən yaxa qurtulmaq üçün miqrasiya edirlər.

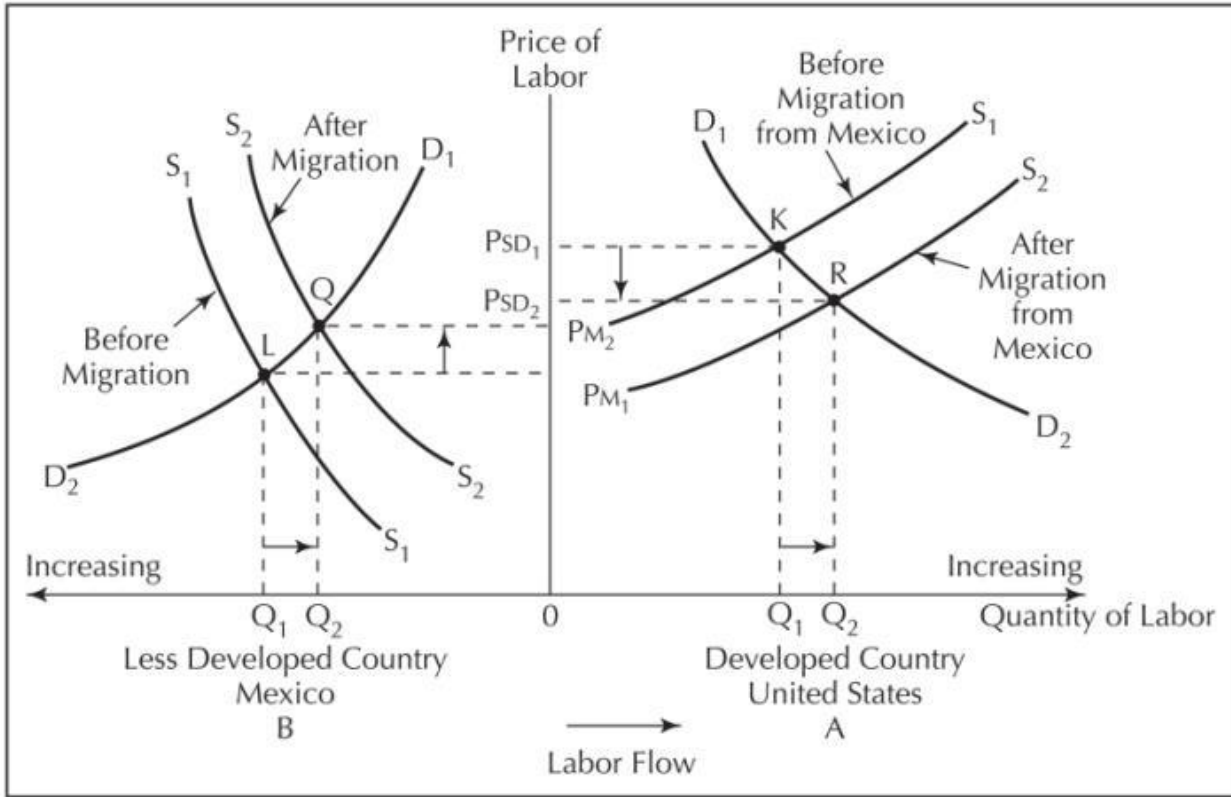
Miqrasiyanın səbəblərini daxili və xarici faktorlar olaraq iki yerə ayırmaq mümkündür. Daxili faktorlara ölkədəki işsizlik, aşağı əmək haqqı, aclıq, torpaq çatışmazlığı, müharibə kimi səbəblər aid edilə bilər. Məsələn, 1970-80-ci illərdə Kambodca, Vyetnam, Laosdan 1 milyona yaxın insan kommunist sistemin doğurduğu çətinliklərindən qaçaraq ABŞ, Kanada, Avstraliya, Çin, Honk-Konq-da məskunlaşmışdılar.

Xarici faktorlara isə, bir şəhərdə və ya ölkədə yüksək səviyyəli iş, gəlir və təhsil imkanlarının olmasını aid edə bilərik. Orta Şərqdəki neftlə ixrac edən zəngin ölkələrdəki imkanları immiqrantlar üçün xarici faktor kimi qeyd edə bilərik. BƏƏ və Küveytdə yüksək gəlirli iş imkanlarından Cənubi Asiya və Filippindən gələn 1 milyondan çox xarici işçi yararlanır.

Miqrasiyanı səbəblərinə görə könüllü və məcburi kimi də iki istiqamətə ayıra bilərik. Əksərən miqrasiya könüllü formada həyata keçirilir. Məcburi miqrasiyada isə köç insanların sağ qalmaq üçün yeganə çıxış yoludur yaxud da digərləri tərəfindən güclə məcbur edilir. Məcburi miqrasiyaya Afrikadan məcburi qul köçünü, Britaniyada məhkumların 18-ci əsrdə Şimali Amerikaya, 19-cu əsrdə Avstraliyaya sürgününü nümunə göstərə bilərik. 1980-ci illərdə Nikaraqua və Salvadordakı vətəndaş müharibəsi səbəbindən yüzminlərlə insanın ABŞ-a, günümüzdə Suriyadan milyonlarla insanın Türkiyəyə və Avropaya mühacirətini məcburi miqrasiya nümunələri kimi qeyd edə bilərik.

Miqrasiyanın iqtisadiyyatı

Şəkil 2. Miqrasiya ilə bağlı neo-klassik nəzəriyyəni ifadə edən qrafik təsvir



Copyright © 2006 Pearson Prentice Hall, Inc.

Şəkil 1-də inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün miqrasiyanın iqtisadi səbəbləri və nəticələri təsvir edilmişdir. Burada Meksika (B) inkişaf etməkdə olan ölkələri, ABŞ (A) işə inkişaf etmiş ölkələri təmsil edir. Beləliklə Meksika əmək bazarında əmək tələbi və əmək təklifinin kəsişməsindən yaranan əmək haqqı səviyyəsi, ABŞ-dakı eyni yolla yaranan əmək haqqı səviyyəsindən aşağıdır. Nəticədə Meksika işçilər ABŞ-a daha yüksək əmək haqqı əldə etmək üçün köç edirlər. Bu Meksikada əmək təklifinin azalmasına, ABŞ-da isə çoxalmasına səbəb olur. Meksikada əmək təklifinin azalması nəticəsində əmək haqqılar yüksəlir, ABŞ-da isə miqrasiya nəticəsində əmək təklifi artdığından əmək haqqı səviyyəsi aşağı düşür.

Miqrasiyanın bu neo-klassik nəzəriyyəsi qeyd edilən formada dünya üzərində əmək haqqı bərabərsizliyinin azalacağını güman edir. Yəni inkişaf etməkdə olan ölkələrdən edilən miqrasiya o ölkələrdə əmək təklifini azalaraq əmək haqqılarını yüksəldəcək. İnkişaf etmiş ölkələrdə isə miqrasiya nəticəsində əmək təklifi artdığından əmək haqqılarının səviyyəsi azalacaqdır. Nəticədə hər iki bölgə arasında əmək haqqı səviyyəsi yaxınlaşacaqdır.

Lakin real dünyada bunlar əsasən baş vermir. Çünki, real dünyada neo-klassik nəzəriyyənin fərz etdiyi kimi əməyin mütləq azad hərəkəti və informasiya tamlığı yoxdur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə heç də hamı inkişaf etmiş ölkələrdəki iş və gəlir imkanlarından xəbərdar deyil. Heç də hamı inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iş əldə etmək üçün olan tələblərdən xəbərdar deyil. Bu baxımdan neo-klassik nəzəriyyənin fərz etdiyi informasiya tamlığı mövcud deyil.

Eyni zamanda, mədəni fərqlilik və bunun nəticəsində ortaya çıxan “mədəni şok”, dil fərqliliyi miqrasiyanı məhdudlaşdıran amillərdəndir. Bu təbii bariərlərlə yanaşı, siyasi iradənin də müəyyən etdiyi miqrasiya məhdudlaşdırıcıları mövcuddur. Bu səbəblərdən neoklassik nəzəriyyənin proqnozlaşdırdığı kimi miqrasiya dünya üzərində əmək haqqı səviyyəsini bərabərləşdirmir. Buna misal kimi, inkişaf etmiş Avropa, Şimali Amerika ölkələrindəki adam başına düşən gəlirin inkişaf etməkdə olan ölkələrdəkindən ciddi şəkildə fərqləndiyini göstərmək olar.

Miqrasiyanın nəticələri

Miqrasiya ölkələrdə demoqrafik mənzərəni dəyişdirir. Miqrasiya nəticəsində bəzi ölkələrdə əhali sayı azalır, bəzilərində artır. Bəzi ölkələrdə orta yaş həddinin, ölüm və doğum səviyyəsinin dəyişməsinə təsir göstərir.

İmmiqrasiya nəticəsində sosial konfliktlər ortaya çıxa bilər. 1840-cı illərdə ABŞ-dakı ilk katoliklər olan irlandlar Boston və Nyu-Yorka köçərkən sosial qarşıdurmalar baş qaldırmışdı. İmmiqrantlar bəzən rasist və ksenofob cərəyanların hücumlarına məruz qala bilərlər. Həmin cərəyanlar ölkələrindəki iqtisadi problemlərin səbəbkarı kimi immiqrantları göstərilir. Müasir dövrdə də dünya maliyyə böhranının doğurduğu iqtisadi çətinliklər fonunda bəzi ölkələrdəki ifrat sağ və millətçi qruplaşmalar kasıb ölkələrdən gələn miqrantları işsizliyin, aşağı əmək haqqının və digər problemlərin səbəbkarları kimi təqdim edirlər.

Miqrasiyanın iqtisadi nəticələri isə fərqli ola bilər. Xırda istisnalarla, miqrantlar getdikləri ölkələrin iqtisadiyyatlarına müsbət tövhə verirlər. 1960-70-ci illərdə Türkiyə və Yuqoslaviyadan olan immiqrantlar Almaniyanın iqtisadi həyatına önəmli tövhə vermişlər. Eyni zamanda, ABŞ-dakı meksikalı miqrantların da Texas və Kaliforniyada kənd təsərrüfatı sahəsində, xidmət sahəsində önəmli müsbət xidmətləri var.

Emiqrasiya (bir ölkədən əhali köçü) isə bəzən işçi təklifini azaldaraq yoxsulluq səviyyəsinin azalmasına təsir göstərə bilər. 1950 və 60-cı illərdə Yamayka və Puerto-Rikodan olan miqrasiya həmin ölkələrdəki yoxsulluq səviyyəsinin qismən azalmasına təsir göstərmişdir. Lakin, emiqrasiya iqtisadiyyata həm də mənfi təsir göstərə bilər. “Beyin axını”- ölkədən bacarıqlı və savadlı mütəxəssislərin, işçilərin axını həmin ölkədəki iqtisadi problemləri daha da dərinləşdirə bilər.

ƏSAS ANLAYIŞLAR

- körpə bumu (baby boom)
- doğum səviyyəsi (birth rate)
- ölüm səviyyəsi (death rate)
- demoqrafik keçid (demographic transition)
- azalan marjinal məhsuldarlıq (diminishing marginal returns)
- ikiqat zaman (doubling time)
- uşaq ölümü səviyyəsi (infant mortality rate)
- iş qüvvəsi (labor force)
- əmək miqrasiyası nəzəriyyəsi (labor migration theory)
- İqtisadi Artımın Limitləri (Limits to Growth)
- Maltusçululuq (Malthusianism)
- miqrasiya (migration)
- təbii artım səviyyəsi (natural growth rate – NGR)
- mənfi əhali artımı (negative population growth)
- Neo-maltusçuluq (neo-Malthusianism)
- xalis miqrasiya səviyyəsi (net migration rate - NMR)
- əhali sıxlığı (population density)
- əhali pramidası (population pyramid)
- təkanverici və çəkici amillər (push-and-pull factors)
- məcmu doğum səviyyəsi (total fertility rate)
- sıfır əhali artımı (zero population growth)

MÜZAKİRƏ ÜÇÜN SUALLAR

1. Dünya əhalisinin coğrafi bölgüsünü qısa şərh edin.
2. Əhalinin mütləq artımı və ölüm səviyyəsini açıqlayın.
3. Əhali artımının 4 başlıca komponentinin riyazi açıqlaması nədir?
4. Nə üçün Maltus gələcəklə bağlı pessimist olmuşdur?
5. Neo-Maltusçuluğun Maltusçuluqdan fərqli və oxşar cəhətləri hansılardır?
6. Demografik keçidin 4 başlıca mərhələsi hansıdır? Hər birinə nümunə göstərin.
7. Məcmu doğum səviyyəsinin dünya xəritəsi nəyi izah edir?
8. Ölüm səviyyəsini yalnız doktorlar azaldırmı?
9. ABŞ-da ölümlərin başlıca səbəbləri hansılardır?
10. Nə üçün ən yoxsul ölkələr əhalisi ən sürətlə artan ölkələrdir?
11. Əhali pramidası nədir və inkişaf etmiş ölkələrdə əhali pramidası inkişaf etməkdə olan ölkələrdəkindən necə fərqlənir?
12. Beynəlxalq miqrasiyanın başlıca səbəblərini göstərin.
13. Beynəlxalq miqrasiyanın bəzi nəticələri hansılardır?
14. XXI əsrdə harada əhali daha çox artacaq və nə üçün?
15. ABŞ-da immiqrasiyanın 2 ən uzun dövrü nə vaxt olmuşdur?